

УДК 347.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.32>

ПЕРЕХІД ПРАВ НА ОБМЕЖЕНІ У ЦИВІЛЬНОМУ ОБОРОТІ ОБ'ЄКТИ У ПОРЯДКУ СПАДКОВОГО ПРАВОНАСТУПНИЦТВА

Шляховська І.М.,*аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ORCID ID: 0000-0001-5753-6322

shiryana2022@ukr.net

Шляховська І.М. Перехід прав на обмежені у цивільному обороті об'єкти у порядку спадкового правонаступництва.

Серед об'єктів цивільних прав, які можуть бути залучені до процесу переходу від однієї особи до іншої, вагому частку займають обмежено оборотоздатні об'єкти. Незважаючи на їх поширеність, українське законодавство досить поверхнево врегульовує правовідносини пов'язані із спадкуванням прав на них. Так, станом на сьогодні не існує єдиного порядку переходу прав на обмежено оборотоздатні об'єкти від спадкодавця до спадкоємців, як і не визначено хоча б узагальненої моделі такого процесу. Крім цього, особливості спадкування прав на окремі об'єкти цивільних прав узагалі залишаються поза межами правового бачення законодавця.

Оскільки окремого нормативного акту, який б комплексно урегулював правовідносини щодо обмежено оборотоздатних об'єктів, у т.ч. про спадкування прав на них, не прийнято, видається правильним при з'ясуванні порядку спадкування прав на конкретний об'єкт керуватися нормами права, які опосередковують спадкові правовідносини, тобто Цивільного кодексу України, а також тими нормативними приписами, які визначають особливості обороту цього об'єкта. Проте, навіть за таких умов, заповнити усі прогалини, пов'язані із досліджуваною тематикою, неможливо, що обумовлено недосконалістю законодавства. В окремих випадках взагалі не зрозуміло, яким чином необхідно діяти спадкоємцям. При цьому, у статті також зазначено, що спадкове правонаступництво є самостійним способом забезпечення обороту об'єктів цивільних прав, якому притаманні специфічні ознаки. Спадкування відбувається тільки у разі смерті фізичної особи, що обмежує коло спадкодавців та позначається на переліку обмежено оборотоздатних об'єктів, права на які можуть переходити до спадкоємців. При спадкуванні від спадкодавця до правонаступника переходять права на об'єкт цивільних прав, що є цілком виправданим. При цьому вони повинні реально існувати та бути належним чином підтвердженими.

Ключові слова: об'єкт, обмежено оборотоздатний об'єкт, спадкове правонаступництво, спадкодавець, спадкоємець.

Shliakhovska I.M. The transfer of rights to objects restricted in civil turnover in the order of legal succession.

Among the objects of civil rights that can be involved in the process of transfer from one person to another, a significant share is occupied by objects with limited turnover. Despite their prevalence, Ukrainian legislation rather superficially has regulated legal relations related to the inheritance of rights to them. Thus, as of today, there is no uniform procedure for the transfer of rights to objects restricted in civil turnover from the testator to the heirs, nor has at least a generalized model of such a process been defined. In addition, the peculiarities of the inheritance of rights to individual objects of civil rights generally have remained outside the legal vision of the legislator.

As a separate normative act, which would comprehensively regulate legal relations regarding limited turnover objects, including on the inheritance of rights to them, has not been accepted, it seems correct when clarifying the order of inheritance of rights to a specific object to be guided by the norms of law that mediate inheritance legal relations, i.e. the Civil Code of Ukraine, as well as those normative prescriptions that determine the peculiarities of the turnover of these objects. However, even under such conditions, it is impossible to fill all the gaps related to the researched topic, which is due to the imperfection of the legislation. In some cases, it is not at all clear how the heirs should act. At the same time, in the article it has been also stated that legal succession is an independent way of ensuring the circulation of objects of civil rights, which has specific characteristics. Inheritance occurs only in the event of the death of a natural person, which limits the circle of heirs and is indicated on the list of limited assets, the rights to which can be transferred to the heirs. During inheritance, the rights to the object of civil rights are transferred from the testator to the successor,

which is completely justified. At the same time, they must really exist and be properly confirmed.

Key words: object, objects restricted in civil turnover, inheritance, testator, heir.

Постановка проблеми. Серед об'єктів цивільних прав, які можуть бути залучені до процесу переходу від однієї особи до іншої, вагому частку займають обмежено оборотоздатні об'єкти. Незважаючи на їх поширеність, українське законодавство досить поверхнево врегульовує правовідносини пов'язані із спадкуванням прав на них. Так, станом на сьогодні не існує єдиного порядку переходу прав на обмежено оборотоздатні об'єкти від спадкодавця до спадкоємців, як і не визначено хоча б узагальненої моделі такого процесу. Крім цього, особливості спадкування прав на окремі об'єкти цивільних прав узагалі залишаються поза межами правого бачення законодавця.

Стан опрацювання. Проблематика переходу прав на об'єкти, обмежені у цивільному обороті в порядку спадкування значною мірою залишається недослідженою. Окремі питання у цій царині були предметом вивчення Г. Крушельницької, О. Кухарева, В. Скрипника, Н. Бондаренко-Зелінської, М. Бориславської, О. Трач та інших.

Мета статті. Встановити особливості переходу прав на обмежено оборотоздатні об'єкти в порядку спадкового правонаступництва та проаналізувати актуальний стан правового унормування правовідносин пов'язаних із спадкуванням прав на них.

Виклад основного матеріалу. Перехід обмежено оборотоздатних об'єктів на практиці забезпечується різноманітними правовими механізмами, серед яких норма ч. 1 ст. 178 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України) виокремлює спадкове правонаступництво.

Спадкування, як спосіб обороту об'єктів цивільних прав, має свої особливості, передбачені Книгою шостою «Спадкове право» ЦК України.

Перш за все зазначимо, що під правонаступництвом слід розуміти перехід прав та обов'язків від однієї особи до інших. Воно може проявлятися у сингулярній формі, тобто передбачати перехід лише частини прав та обов'язків, та універсальній, при якій відбувається перехід усього комплексу прав та обов'язків від правопередника до правонаступника.

Спадкування відноситься до універсальної форми правонаступництва, що полягає у наступному: 1) спадщина переходить до спадкоємців як єдине ціле; 2) безпосередність, яка виявляється у тому, що спадкоємець набуває спадщину безпосередньо від спадкодавця без попередньої передачі її третім особам; 3) одномоментність переходу спадщини до спадкоємців з часу її відкриття незалежно від часу прийняття та державної реєстрації; 4) права та обов'язки, що належали спад-

кодавцеві, переходять до спадкоємців у незмінному вигляді в тому складі, обсязі та вартісному виразі, які існували на час відкриття спадщини; 5) безумовність і беззастережність актів прийняття спадщини та відмови від її прийняття [1, с. 47].

Легальне визначення поняття «спадкування» міститься у ст. 1216 ЦК України. Згідно із наведеною у згаданій статті дефініцією, під спадкуванням слід розуміти перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) [2].

Оскільки спадкування пов'язується виключно із юридичним фактом смерті фізичної особи або оголошення її померлою, то права на обмежено оборотоздатні об'єкти не можуть переходити в порядку спадкового правонаступництва від юридичних осіб, держави, територіальних громад та інших суб'єктів цивільних відносин.

Обмеження суб'єкта спадкодавця впливає також на перелік об'єктів, права на які здатні до переходу до правонаступників. Такий висновок пов'язаний із тим, що відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 178 ЦК України досліджувані об'єкти належать виключно певним особам [2], а закон може не виокремлювати серед них фізичних осіб суб'єктів права приватної власності. Йдеться, наприклад, про землі оборони, як об'єкти права виключно державної власності.

Аналіз норми ст. 1218 ЦК України засвідчує, що національний законодавець розглядає спадкування лише як перехід прав та обов'язків, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (спадщина) [2], а не обмежено оборотоздатних об'єктів як таких.

Вказане відрізняє його, наприклад, від договірної відчуження (купівля-продаж, дарування та ін.), за якого, як правило, відбувається передача об'єкта. Зауважимо, що оскільки в обмеженому обігу перебувають саме об'єкти цивільних прав, а не права на них, то права на об'єкт виступають елементом правового механізму забезпечення переходу відповідного об'єкта.

Закріплений у цивільному кодексі підхід, на наше переконання, є цілком правильним, адже створює умови, за яких при спадкуванні відбувається перехід підтверджених прав на об'єкт, існування яких можливо перевірити, а також виключає випадки передачі спадкодавцем об'єкта, який може перебувати у нього, однак за невідомих підстав.

При цьому належність конкретних прав спадкодавцеві означає реальну можливість здійснення ним правомочностей володіння, користування та розпорядження об'єктами цивільних прав, що посвідчена документами відповідного характеру та/або передбачена законом.

Таким чином, фізичний перехід від спадкодавця до спадкоємця об'єкта цивільних прав можли-

вий лише за наявності у першого права на нього, яке входить до складу спадщини. Об'єкти, щодо яких у нього не виникло жодних прав на момент відкриття спадщини, до правонаступників переходити не можуть.

Зазначене має важливе значення при спадкуванні прав на обмежено оборотоздатні об'єкти, адже такі об'єкти можуть належати тільки певним учасникам обороту або перебувати у цивільному обороті за спеціальним дозволом.

Встановлення належності прав на обмежено оборотоздатні об'єкти конкретній особі передбачає перевірку дотримання нею вимог абз. 2 ч. 2 ст. 178 ЦК України. Отриманий результат має вирішальне значення на практиці, оскільки впливає на здатність передачі права в порядку спадкового правонаступництва.

Особливістю спадкування прав на досліджувані об'єкти є те, що визначені ЦК України вимоги беззастережно стосуються як спадкодавця, так і його спадкоємців. Без спеціального дозволу спадкодавець не передасть, а правонаступник не зможе успадкувати права на об'єкт цивільних прав, навіть якщо в силу закону або заповіту він визначений як спадкоємець.

Якщо спадкодавець на момент відкриття спадщини володів спеціальною правосуб'єктністю, то спадкоємець, який має намір набути в порядку спадкового правонаступництва права на обмежено оборотоздатний об'єкт, повинен у встановленому законом порядку звернутися до компетентного органу та отримати потрібний дозвіл.

У разі, якщо спадкодавець та спадкоємець не віднесені законом до категорії осіб, яким може належати відповідний різновид об'єктів цивільних прав, то спадкування виключається. Принагідно зауважимо, що у таких випадках законодавець може допускати спадкування прав на конкретний об'єкт, однак із встановленням подальших умов його перебування в обороті. Наприклад, незважаючи на те, що іноземці та особи без громадянства не належать до переліку суб'єктів права власності на землі сільськогосподарського призначення, вони згідно із ч. 4 ст. 81 Земельного кодексу України можуть приймати їх у спадщину, однак протягом року повинні відчужити такі землі [3].

Ми солідарні із позицією Скрипника В., який вважає, що відмова у видачі спеціального дозволу на обмежені в цивільному обороті речі або позбавлення спадкоємця права набувати у власність таку річ, передбачають подальше її оплатне відчуження [4, с. 39]. Механізм продажу речі та компенсація спадкоємцеві її вартості повинні відбуватися у чітко визначеному законом порядку.

Зважаючи на встановлені законом рамки обороту об'єктів цивільних прав та особливості їх правового режиму, виникає ряд запитань, пов'язаних із особливостями прийняття спадкоємцями спадщини, зокрема: «Який порядок прийняття

спадщини, до складу якої входять права на обмежено оборотоздатні об'єкти?»; «Що відбувається із об'єктом цивільних прав до моменту отримання спадкоємцем документа дозвольного характеру?» тощо.

На жаль, відповіді на вищенаведені запитання не завжди є очевидними, а їх пошук не обов'язково означає беззаперечне досягнення бажаного результату.

Актуальна редакція ЦК України містить лише загальні положення про спадкування та не передбачає особливого порядку переходу прав на обмежено оборотоздатні об'єкти. У Книзі шостій не міститься узагальненого положення про те, що особливості спадкування прав на окремі об'єкти цивільних прав встановлюються законом або про те, що спадкування таких прав повинно здійснюватися з урахуванням умов та обмежень визначених законом. Відсутня також і вказівка про спадкування прав на обмежено оборотоздатні об'єкти на загальних підставах.

Виятком може слугувати норма ч. 1 ст. 1225 ЦК України, яка все ж передбачає, що право власності на земельну ділянку переходить до спадкоємців на загальних підставах, із збереженням її цільового призначення [2].

Той факт, що ЦК України залишає поза рамками правового унормування питання, які стосуються порядку переходу прав на обмежено оборотоздатні об'єкти, негативно позначається на визначеності спадкових відносин та динаміці їх розвитку, ускладнює правозастосування та порушує вимогу щодо якості закону.

Враховуючи це, ми переконані, що основний акт цивільного законодавства повинен зазнати змін шляхом доповнення його одним із запропонованих нами вище положень.

Оскільки окремого нормативного акту, який б комплексно урегулював правовідносини щодо обмежено оборотоздатних об'єктів, у т.ч. про спадкування прав на них, не прийнято, видається правильним при з'ясуванні порядку спадкування прав на конкретний об'єкт керуватися нормами права, які опосередковують спадкові правовідносини, тобто ЦК України, а також тими нормативними приписами, які визначають особливості обороту цього об'єкта.

Проте, навіть за таких умов, заповнити усі прогалини, пов'язані із досліджуваною тематикою, неможливо, що обумовлено недосконалістю законодавства. В окремих випадках взагалі не зрозуміло, яким чином необхідно діяти спадкоємцям. Наприклад, якщо до складу спадщини входять права на тварин, які віднесені до Червоної книги України.

У своєму дослідженні Н. Бондаренко-Зелінська, М. Бориславська та О. Трач також наголошують на відсутності чіткої регламентації алгоритму дій спадкоємців чи особи, яка здійснювати-

ме охорону спадкового майна щодо спадщини, до складу якої входять права на наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори. При цьому вони вважають, що права на перелічені об'єкти хоча й входять до складу спадщину, проте не можуть перейти до спадкоємців у силу дії заборон, встановлених чинним законодавством [5, с. 46].

Неможливість переходу прав на такі речовини є цілком виправданим, з огляду на те, що вони могли бути призначені лікарем спадкодавцеві в індивідуальних цілях (для лікування), що виключає їх використання іншими особами. Відтак, передача у відповідні заклади та подальше знищення повинні визнаватись обов'язковою завершальною складовою процесу їх цивільного обороту.

Слід констатувати, що порядок спадкування прав на зброю є одними із найбільш урегульованих. Зокрема, порядку дій спадкоємців при успадкуванні прав на окремі види зброї присвячені пункти 12.2., 12.15., 12.16. Глави 12 Розділу II Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 р. № 622 (надалі – Інструкція № 622) [6].

Поряд з цим, він не позбавлений недоліків. Варто погодитись із позицією Г. Крушельницької, яка, аналізуючи положення Інструкції №622, справедливо відзначає, що законодавство чітко не встановлює кола суб'єктів, відповідальних за задачу зброї спадкодавця на тимчасове зберігання до органів внутрішніх справ, не визначає момент, із якого відраховується п'ятиденний термін, протягом якого зброю особи, що померла, необхідно здати на тимчасове зберігання до органів внутрішніх справ, не визначає змісту поняття «близькі родичі» тощо [7, с. 16].

На доповнення зазначимо, що норми Інструкції № 622 прямо не закріплюють права спадкоємців на відшкодування вартості зброї, яка на підставі абз. 3 п. 12.16 була реалізована в установленому порядку особі, що має дозвіл органів поліції на придбання зброї, основних частин зброї, пристрою, або здана на реалізацію в магазин з торгівлі зброєю, спеціальними засобами активної оборони, а також не передбачають порядку такого відшкодування і методики розрахунку його розміру.

Згадану прогалину частково пропонується усунути статтею 30 проекту Закону про право на цивільну вогнепальну зброю від 25.06.2021 р. № 5708, у якій сформульовано право спадкоємця

у разі неприйняття спадщини на відшкодування вартості зброї та боєприпасів, які були продані уповноваженими органами [8].

Зауважимо, що навіть у випадку прийняття цього законопроекту, одразу не вдасться урегулювати відносини спадкування прав на окремі види зброї, адже на його виконання повинні бути розроблені та прийняті підзаконні нормативно-правові акти із викладенням у них, зокрема процедури зберігання, продажу зброї, тимчасово вилученої у померлої особи, а також методики визначення розміру відшкодування спадкоємцям, що потребує часу.

Висновки. Отже, спадкове правонаступництво є самостійним способом забезпечення обороту об'єктів цивільних прав, якому притаманні специфічні ознаки. Спадкування відбувається тільки у разі смерті фізичної особи, що обмежує коло спадкодавців та позначається на переліку обмежено оборотоздатних об'єктів, права на які можуть переходити до спадкоємців. При спадкуванні від спадкодавця до правонаступника переходять права на об'єкт цивільних прав, що є цілком виправданим. При цьому вони повинні реально існувати та бути належним чином підтвердженими.

Права на обмежено оборотоздатні об'єкти можуть переходити в порядку спадкового правонаступництва виключно при дотриманні спадкодавцем та спадкоємцем вимог абз. 2 ч. 2 ст. 178 ЦК України.

Недостатня урегульованість є основним недоліком досліджуваних правовідносин. У зв'язку із цим, необхідно доповнити норми ЦК України загальними положеннями про особливості спадкування прав на об'єкти, обмежені у цивільному обороті та прийняти ряд нормативно-правових актів, які б визначали особливості обороту окремих об'єктів.

Необхідно відзначити певний дисбаланс нормативного врегулювання, оскільки залежно від об'єкта цивільних прав, порядок та особливості спадкування прав може бути врегульованими або неврегульованими взагалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кухарев О.Є. Догматична конструкція універсального правонаступництва у сфері спадкового права. *Вісник ХНУВС–Bulletin of KhNUiA*. 2020. № 3(90). С. 40–49.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 21.12.2022).
3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 21.12.2022).

4. Скрипник В. Речі, обмежені в цивільному обороті, як об'єкти цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 36–40.
5. Бондаренко-Зелінська Н.Л., Бориславська М.В., Трач О.М. Передумови виникнення процесуальних правовідносин щодо визнання спадщини відумерлою. *Університетські наукові записки*. 2021. № 5 (83). С. 39–61.
6. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 р. № 622. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text> (дата звернення: 21.12.2022).
7. Крушельницька Г. Проблемні питання переходу права власності на зброю в порядку спадкування. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 13–18.
8. Проект Закону про право на цивільну вогнепальну зброю від 25.06.2021 р. № 5708. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27190> (дата звернення: 21.12.2022).